

REFLEKSIIVEJÄ

Vesa Koivisto *Itämerensuomen refleksiivit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 622. SKS, Helsinki 1995. 345 s. ISBN 951-717-868-9.

Liettualainen Emma Geniušienė julkaisi v. 1987 tutkimuksen »The typology of reflexives», jossa morfologis-semanttinen luokittelu ja diakroninen linjaus perustuu 52 kieleen. Jyväskylän yliopistossa väitelteli Jouko Koivisto v. 1990 tohtoriksi aiheesta »Suomen murteiden refleksiivitaivutus», joka käsittää yhden kielen yhden refleksiivityypin muotoainesten analyysin sekä näiden levinneisyyden ja historian selvittelyn. Näiden tavallaan ääripäiden väliin sijoittuu Helsingin yliopistossa 2.6.1995 tarkastettu Vesa Koiviston tohtorinväitöskirja »Itämerensuomen refleksiivit», jossa kartoitettavana on neljän refleksiivityypin morfologian ja semantiikan synkronia ja diakronia kahdeksassa (yksityiskohtaisemmin kuudessa) kielessä ja niiden murteisissa.

Termin *refleksiivi* semanttisperusteisena, erilaisia morfologisia päätyyppiä kattavana kategoriannimityksenä Koivisto on tuonut baltofennistiikkaan muita kieliä koskevista tutkimuksista (erityisesti Geniušienė 1987). Etenkin indoeurooppalaisten kielten osalta on todettu, että samassa kielessä voi olla kaksi refleksiivityyppiä: perifrastinen tyyppi, jossa refleksiivisyys osoitetaan erillisellä pronominilla (raskas tunnus) niin kuin suomessakin, esim. *x pesee itsensä*, ja affiksaalinen tyyppi (kevyt tunnus) niin kuin suomessakin *x peseytyy* eli refleksiivijohdos. Osassa itämerensuomalaisia kieliä on lisäksi toinen kevyttunnuksinen tyyppi,

refleksiivitaivutus, esim. suomen itämurteissa *x peseksen*. Neljänneksi tyyppiksi Koivisto erottaa *implisiittiset refleksiivit* eli sellaiset tapaukset, joissa verbiä käytetään ilman morfologista tunnusmerkkiä samalla tavalla kuin muita refleksiivejä.

Varsinaisen periaatteessa systemaattisen aineistopohjaisen tarkastelun Koivisto on rajoittanut niihin kieliin, joissa on kaikki neljä rakenteellista päätyyppiä, siis myös refleksiivitaivutus: suomeen, karjalaan, lyydiin, vepsään, inkeroiseen ja vatjaan. Aineisto on koottu painetuista lähteistä ja Helsingissä olevista arkistoista, mutta esimerkiksi Tallinnassa olevia vatjan ja inkeroisen sanakokoelmia ei ole hyödynnetty. Virosta ja liivistä on käytetty erilaisia sekundaarilähteitä sekä joissakin yksittäisissä tapauksissa aineiston esittelyn kannalta primaarilähteisiin rinnastettavissa olevia artikkeleja. Näin siis aineistopohjan ulkopuolelle jäävät eteläviron murteet, joissa on jälkiä refleksiivitaivutuksesta, mutta suomen länsimurteet kuuluvat aineistopohjaan, vaikkei niissä ole refleksiivitaivutusta. Nykysuomen kirjakielen aineistoa on käytetty laajalti, mutta ei juuri ollenkaan vanhan kirjasuomen aineistoa. Koko käytetty aineisto on tasapainottomuudestaan huolimatta varsin mittava, niin että sen voi sanoa monin verroin täyttävän väitöskirjalle asetettavat kohtuulliset vaatimukset.

Refleksiivien luokka on määriteltävissä semanttisin ja morfologisin kriteerein (s.

29): »Refleksiivit kuvaavat (tai niillä kuvataan) tyypillisesti sellaisia kielenulkoisia tilanteita, joissa toiminnan suorittaja kohdistaa verbin ilmaiseman toiminnan itseensä. – – Verbin tai verbirakenteen refleksiiviseen merkitykseen sisältyy kahden semanttisen roolin, agentin ja kohteen, koreferenssi – –. Refleksiivit koostuvat verbistä (yleensä transitiivisesta) ja siihen liittyvästä refleksiivisestä muotoaineksesta, ns. refleksiivitunnuksesta – –. Geniušienén mukaan refleksiivitunnus on verbiin kiinnittyvä tai sen ympäristössä sijaitseva muotoaines, jolla on (tai on joskus ollut) refleksiivisen merkityksen ilmaiseminen joko yhtenä funktioistaan tai ainoana funktionaan – –. Yleensä refleksiiveillä esiintyy muutakin kuin semanttisesti refleksiivistä käyttöä.» Koivisto on ratkaissut tämän niin, että on erikseen refleksiivien semanttinen luokka ja refleksiivien morfologinen luokka (s. 32). Morfologisen kriteerin ulkopuolelta tulevat implisiittiset refleksiivit, joissa ei ole luokan muodollista tunnusta. Koivisto sanoo, että näissä on nollamorfeemi, mikä on sinänsä näppärä ratkaisu, jos nollamorfeemin käsitettä vielä pidetään mielekkäänä.

Refleksiivisen merkityksen alaryhminä Koivisto esittää 1) varsinaisrefleksiivisen, 2) liikerefleksiivisen, 3) abstraktisesti refleksiivisen, 4) välillisrefleksiivisen, 5) kausatiivis-refleksiivisen, 6) absoluuttis-refleksiivisen, 7) partitiivis-refleksiivisen ja 8) datiiivis-refleksiivisen merkityksen. »Semanttisesti refleksiivisen verbi-ilmauksen subjekti on rooliltaan agentti (ja samalla kohde eli patientti)» (s. 38). Näistä kriteereistä agentin rooli on (tai ainakin sen pitäisi olla) obligatorinen, kun taas joissakin alaryhmissä kohteen rooli on enemmän tai vähemmän suhteellinen. Prototyypinen on varsinaisrefleksiivinen merkitys (Geniušienellä 1987 *semantic/trueldirect reflexives*), se että subjektin tarkoite kohdistaa tavalli-

sesti manuaalisen toiminnan itseensä, esim. 'x peseen/pukee/riisuu itsensä' kaikkina muodollisina tyypeinä. Liikerefleksiivinen verbi-ilmaus (*autocausative/self-move reflexives*) merkitsee toimintaa, jossa subjektin tarkoite aiheuttaa oman liikkeensä (kun sama verbi ilman refleksiivitunnusta merkitsee johonkin muuhun entiteettiin kohdistuvaa toimintaa), esim. *heittäytyä, laskeutua, painautua, tunkeutua; laskin minä itseni polvilleni, heitin säännym päälle vaan itteni*; runsaasti esimerkkejä myös refleksiivitaivutuksesta. Geniušienén jaotelusta poiketen Koivisto esittää erillisenä ryhmänä sellaiset refleksiiviset merkitykset, joissa verbillä ilmaistu toiminta on abstraktista, esim. *antautua, sitoutua, pakottautua*; eniten tällaisia on *itse*-rakenteiden joukossa, esim. *Hän sanoo itseään insinööriksi*, samoin refleksiivitaivutuksessa. Välillisrefleksiiviseksi merkitykseksi Koivisto sanoo »sellaisia tapauksia, joiden refleksiivisyys on välillistä siten, että agentti ei suoranaisesti kohdistaa toimintaansa itseensä vaan johonkin toiseen olioon ja vasta tämän toiminnan kokonaisvaikutus kohdistuu agenttiin, esim. *Porsas kaivautuu pehkuihin makaamaan, Kärppä pureutui saaliinsa kurkkuun, Kaksi miestä murtautui yöllä taloon*». Tälle merkitykselle on kuitenkin ominaista, että subjektin tarkoite tekee kantaverbillä ilmaistavan teon. Tavallaan tämän peilikuvana voisi pitää kausatiivis-refleksiivistä merkitystä, esim. *vieraan vallan käytyriksi palkkautunut mies, pestautua jonkun palvelukseen, kirjoittautua yliopistoon*; kantaverbillä ilmaistu teko kyllä kohdistuu subjektin tarkoitteeseen, mutta tekijä on joku muu (Geniušienellä *reflexive-causative reflexives*).

Partitiivis-refleksiivinen (paremmin partiaalis-refleksiivinen, vaikka Geniušienellä on »*partitive-object*» *reflexives*) merkitys tulee Koiviston mukaan kyseeseen sellaisissa suomen ilmauksissa kuin *meika-*

▷

ta itsensä (~ *itseään*), *kammata itsensä* (~ *itseään*), joiden hän sanoo perustuvan metonymiaan. Mieluummin kuin metonymiana (synekdokeena) tällaiset ilmaukset olisi nähtävä sellaista pragmaattista taustaa vasten, jonka mukaan verbillä ilmaistu tekeminen ei kohdistu objektin koko tarkoitteeseen vaan vain siihen osaan, joka voi tulla kyseeseen ylipäättään tai määrätilan-teessa (ks. esim. Cruse 1986: 53). Geniušien esimerkeistä *Hän haavoitti itsensä* (*Hän haavoitti kätensä*) ja *Ta sügab en-nast* (*Ta sügab selga*) Koivisto sanoo, etteivät ne kuulu tähän merkitysryhmään, »koska näiden lauseiden merkitys ei ole synonyyminen suluissa mainittujen lauseiden kanssa». Haavoittamisella ja kyhnyttämisellä ei kuitenkaan ole samanlaista prototyypistä kohdetta kuin meikkaamisella kasvot ja kampaamisella hiukset. Tällainen ero tuntuu irrelevantilta siihen nähden, että kaikkien näiden refleksiivilauseiden verbillä ilmaistu teko kohdistuu samalla tavalla osaan subjektin tarkoitteesta. Kaikissa näissä tapauksissa refleksiivi-ilmaukset merkitsevät toisaalta subjektin tarkoitteen manuaalisesti itseensä kohdistamaa tekoa samalla tavalla kuin varsinaisrefleksiivitkin. Sen sijaan aivan toisenlaista partiaalisuutta edustaa Koiviston »partitiivis-refleksiivisenä» tyyppinä esitteleämä venäjän refleksiivimuoto *on zažmurilsja* 'hän siristeli silmiään' (ei-refleksiivisenä *on zažmuril glaza*); tällainen olisi myös vepsän *ristimoi* 'ristin silmäni'.

Venäjän mallin mukaisia ovat lisäksi koillisryhmän refleksiivitaivutuksen ja -johdon neljä semanttista ryhmää: absoluuttis-refleksiivinen ryhmä (»*absolute reflexives*), jossa verbi ilmaisee subjektin tarkoitteelle habituaalista tekoa yleisesti eikä kohdetta mainita (esim. Tverin karjalassa *äfie koira puřietšou* 'vihainen koira puree') ja datiiivis-refleksiivinen ryhmä (esim. vepsässä *ii otnuksę tehta sapkoid'* ei

ottanut tehdäkseen saappaita') sekä refleksiiviseen merkitykseen kuulumattomat resiprookkinen ryhmä (esim. karjalassa *hevot potkittihes koñušis* 'hevoset potkivat toisi-aan tallissa') ja inkoatiivinen ryhmä (esim. karjalan *potkiutuo* 'alkaa potkia'). Nämä venäjänvaikutteiset merkitykset ovat poikkeamia refleksiivisen–automaatiivisen–passiivisen merkityksen sarjasta.

Automaatiivisen merkitysryhmän Koivisto jakaa ensin kahtia, »refleksiivishakuisiksi» ja »passiivishakuisiksi» (»hakuisuudella» hän tarkoittaa kaltaisuutta, siis 'refleksiivisen/passiivisen kaltainen', mutta termi ei ole tässä hyvä, kun se on aikaisemmin vakiintunut muuhun lingvistiseen käyttöön). »Refleksiivishakuinen automaatiivi» motivoituu refleksiivisestä merkityksestä: subjekti viittaa epäagenttiiviseen oloon, joka kuitenkin mielletään agenttimaiseksi, esim. *Humala kietoutuu salkonsa ympärille*. »Passiivishakuinen automaatiivi» motivoituu semanttisen passiivin prototyypistä, mutta aiheuttajana on jokin ulkopuolinen voima, esim. *Tie tukkeutuu lumisateella umpeen*. »Hakuisuudeltaan» tulkinnanvaraiset tai neutraalit tapaukset (esim. *Sillä se asia korjautuu*), joista ei niukan kontekstin vuoksi tiedä, »onko toiminnan suorittajana inhimillinen agentti tai sen kaltainen voima» on pantu merkitysluokituksessa omaksi ryhmäkseen, mikä ei näin perusteltuna ole min-kään semanttisen kategoriointiperiaatteen mukaista. Tähän lasketut esimerkit ilmaisevat abstraktista tapahtumista, ja ryhmä tuntuisikin mielekkäältä, jos kriteerinä olisi subjektin abstraktistarkoitteisuus. Onhan subjektin henkilötarkoitteisuudenkin mukaan muodostettu oma automaatiivien ryhmä, esim. *Poliisin hajottaessa mielenosoitusta Astrid kaatui ojaan – – ja Poika yritti lävitse puun haarukasta, mutta kiilautui lujasti kiinni*; subjektin tarkoite »tulee tahottomattaan, epäintentionaalisesti, suorittaneeksi kantaverbin ilmaiseman toiminnan».

Rajaus on tässäkin kyseenalainen, kun Koivisto ei laske mukaan kiistatta passiivishakuisina pitämiään tapauksia, esim. *Mies raahautui kymmeniä metrejä auton alla*, siksi ettei subjektin tarkoitteessa ole erotettavissa agenttiivisia ominaisuuksia (»raahajana» on auto, ja mies on toiminnan epäaktiivisena kohteena). Subjektin tarkoite on samalla tavalla epäaktiivisena kohteena myös edellisissä esimerkeissä (*kaatui, loukasi itsensä, kiilautui*); sen sijaan näiden kanssa esitetyssä esimerkissä *Ei siinä mitään järkeä ole, että yhden tai parin kuvan takia itsensä tapattaa* on kyllä nähtävissä agenttiivinen ominaisuus. Koivisto on näin saanut ryhmiteltyksi automatiivit neljään ryhmään ensiksi ilmoittamansa kahden ryhmän asemesta, mutta olisi ollut syytä tarkemmin syventyä pohtimaan, mitkä kielenulkoisen maailman erot ovat kielellisessä ilmauksessa relevantteja, siis millä tarkkuudella kieli noteeraa tällaisia eroja ja miten ne olisi otettava huomioon lingvistisessä kuvauksessa.

Refleksiivien passiivisen merkityksen Koivisto sanoo olevan itämerensuomalaisissa kielissä harvinainen, esim. *Kirja kääntyy suomesta ruotsiksi, Puu kaatuu ja karsiutuu Lapin mieheltä kuin leikiten*. Kriteerinä on se, että toimija ei ole subjektin tarkoite vaan joku ulkopuolinen, ja tätä seuraa täsmennys: »Jos ilmauksessa on tämän ehdon täyttymisen suhteen vähänkin tulkinnanvaraisuutta tai epäselvyyttä, luokittelen ilmauksen passiivishakuiseksi automatiiviksi.» Tällainen arveluttava kategoriointiperiaate perustuu siihen, että tutkija suhtautuu aineistoonsa kuulijan näkökulmasta, vaikka kielenulkoisen asiointilan ilmaismista pitäisi tutkia kielen käyttäjän (puhujan) näkökulmasta. Tekisi mieli kysyä, miten nyt pitäisi suhtautua vaikkapa lauseisiin (a) *Teline kaatui naapurin puolelle* ja (b) *Teline on kaatunut naapurin puolelle*. Verbi olisi »refleksiivishakuinen automatiivi»,

jos telineen tiedetään kaatuneen aivan itsensä, huteruuttaan, »passiivishakuinen automatiivi», jos tiedetään myrskyn kaataneen telineen, ja »passiivinen», jos tiedetään jonkun kaataneen telineen. Jos kuulijanasenteinen tutkija ei tiedä aiheuttajaa, hän merkitsisi verbin »passiivishakuiseksi automatiiviksi». Ainakin lauseessa a, jossa imperfekti osoittaa tiettyä aikapistettä, puhuja kyllä tietää aiheuttajan. Liittotempuksellista verbiä puhuja sen sijaan voi käyttää, vaikkei tietäisikään aiheuttajaa; hän vain toteaa telineen uuden tilan. Lauseen b semantiikassa aiheuttajan rooli on irrelevantti, tai paremminkin: sitä ei ole ollenkaan. Tutkijankaan ei ole syytä kategorioida ilmaustasellaisten seikkojen mukaan, joita sen semantiikassa ei ole.

Sivuilla 32–33 Koivisto sanoo: »Refleksiivijohdoksia määriteltäessä voi tehdä sen lisärajausten, että muodosteen on oltava verbikantainen – – . Esimerkiksi verbi *piilottautua* on verbikantainen (< *piilottaa*) ja siten refleksiivi, mutta sen synonyymi *piilottaa* on nominikantainen (< *piilo*), eikä sitä voi luokitella refleksiiviksi.» Kuitenkin luvussa »Merkitysluokituksen sopimattomat refleksiivit» ovat yhtenä ryhmänä nominikantaiset johdot, esimerkkinä mm. sama *piiloutua* (s. 241). Semanttisesti molemmat verbit ovat refleksiivejä, koska ne ovat synonyymejakin, mutta *piiloutua* putoaa pois merkitysluokituksesta leksikaalisen struktuurinsa (denominaalisuutensa) eikä semantiikkansa vuoksi. Nominikantaisia refleksiivejä ovat myös suomen *harmaantua* ja *humaltua*, lyydin *bardaduda* 'parroittua' ja vepsän *arktuda* 'tulla araksi', *heinduda* 'heinittyä' ja *mectuda* 'met-sittyä', jotka pelkästään semanttisesti rinnastuisivat »refleksiivishakuisiin» automatiiveihin. Lekseemikannattomia edustavat esim. *polvistua* ja *ihastua* (kun ei ole **polvistaa*, **ihastaa*). Kaikki nämäkin sopisivat merkitysluokkiin, mutta esteenä on verbi-

kannan puute. Sen sijaan on kyseenalaista laskea minkäänlaisiksi refleksiiveiksi sellaisia kuin *astua, eksyä, kehua, lausua* jne. Merkitysluokituksen ulkopuolelle jäävät myös venäläislainat, joissa venäjän refleksiivitaivutuksen tunnus on korvattu vastaavalla ims. tunnuksella, esim. karjalan *jeä-viekseh* < ven. *javit* 'sja' ilmestyä' verbistä *javit* 'näyttää'. »Epäodotuksenmukainen tai säännötön» merkityssuhde on mm. verbeillä *kieltäytyä, myöntyä* (transitiivikantaisia), *kulkeutua, sulautua, pesiä* (intransitiivikantaisia).

Merkitysluokitukseen sopimaton on vielä mediaalitaivutus: refleksiivitaivutteis-
set verbit, joissa refleksiivitunnus ei muuta kantaverbin merkitystä, esim. suomen *aivasteleksen* 'aivastelee', eteläviron *eläs* 'elää'. Mediaalitaivutusta Koivisto selittää luvussa »Mediumi ja mediaaliset verbit», myös siten, että hän suhteuttaa sen indoeurooppalaisten kielten mediumista esitettyihin käsityksiin.

Itämerensuomalaisten kielten merkitystyyppien vertailuun ja muita kieliä koskeviin tutkimuksiin nojautuen Koivisto esittää refleksiivien semanttiset kehityslinjat. Primaarina on prototyypinen, varsinaisrefleksiivinen merkitys, johon nähden muut refleksiivisetkin merkitykset ovat sekundaareja. Keskeisin kehitysreitti ulottuu refleksiivisestä merkityksestä automatiiviseen ja sitten passiiviseen merkitykseen. Ehkä »kehitys» ei ole tässä yhteydessä paras mahdollinen termi, sillä primaariudella tarkoitetaan tässä synkronista prototyypisyyttä, josta loitontuminen on sitä, että semanttiseksi katsottavia piirteitä on vähemmän. Varsinaisrefleksiivisen merkityksen voi katsoa olevan historiallisestikin primaarinen vain perifrastisessa muototyypissä ja ilmeisesti myös refleksiivitaivutuksessa. Diakroninen kehitys on ollut samansuuntaista tai päinvastaista kuin synkroninen loitontuminen prototyypistä. »Refleksiivien

semanttinen kehitys refleksiivisestä automatiiviseen merkitsee sitä, että refleksiivisellä ilmaustyyppillä alkaa esiintyä myös sellaisia subjekteja, joilla on epäagentiivinen, ei-persoonainen tarkoite. – – Automatiivisuuden määritelmällisestä sekundaarudesta ei kuitenkaan välttämättä seuraa se, että se olisi diakronisestikin sekundaaria semanttiseen refleksiivisyyteen nähden. Refleksiivityypillä voi periaatteessa olla ollut automatiivista (ts. autonomista tilannetta kuvaavaa) käyttöä jo ennen refleksiivistä käyttöä – –. Tätä käyttöä ei vain voida nimittää automatiiviseksi, ennen kuin rakennetyypillä on myös refleksiivistä käyttöä.» (S. 294.) Miksei automatiivista käyttöä saisi sanoa automatiiviseksi käytöksi rakennetyypin muusta semanttisesta käytöstä riippumatta? Siksi, että Koivisto pitää (tässä) automatiivi-kategoriaa (ja kai samalla passiivi-kategoriaakin) vain refleksiivikategorian osana, mikä on turhan piukasti ajateltu. Joutuuhan hän toteamaan, että refleksiivijohdosten merkityshistoria edustaa »vastavirtaista» kehitystä automatiivisesta/passiivisesta refleksiiviseen.

Toisena, perimmältään semanttisena kehityssuuntana Koivisto esittää refleksiivitaivutuksen mediaalistumisen, sen että refleksiivitunnus hämärtyy semanttisesti niin, ettei se enää osoitakaan kaksipaikkaisen verbin agentin ja kokijan/neutraalin koreferenssiä (refleksiivisyyttä) vaan näin muodostuneelle ilmaukselle on ominaista yksipaikkaisuus. Kun refleksiivitunnus mediaalistuu, se menettää myös semanttisen distinktiivisyytensä. Koivisto osoittaa mediaalitaivutusta esiintyvän kaikissa niissä ims. kielissä, joissa refleksiivitaivutuskin tunnetaan, sekä lisäksi etelävirossa. Posti (1961) piti eteläviron mediumien (sellaisen 3. persoonan muotojen kuin *eläs* < **elä-k-sen* 'elää') primaaria merkitystä nimenomaan mediaalisena ja katsoi itäisten itämerensuomalaisten kielten *ksen*-tunnuk-

sisen refleksiivitaivutuksen olevan siihen nähden sekundaaria. Käsityksen päinvastaisesta kehityksestä on esittänyt Lehtinen (1984: 40–41), ja tähän on päätyntä myös Koivisto. Hän perustelee kantaansa vankasti sillä, että indoeurooppalaisissa kielissäkin mediumin on osoitettu kehittyneen refleksiiveistä (ja passiivin puolestaan näin kehityneestä mediumista). Olisi odottanut Koiviston ottavan kantaa siihenkin, että pohjoisviiron perustuvassa kirjakielessä on ollut samanlaista mediumi-tyyppistä yks. 3. persoonan *kse*-suffiksillista käyttöä (Posti mp.). Yhtenä mediaalistumiseen liittyvänä ilmiönä on refleksiivin transitivistuminen (muussakin kuin transitivis-refleksiivisessä merkitysryhmässä); Koivisto esittää alun neljäntäkymmentä tällaista aikaisemmin vaille huomiota jäänyttä esiintymää. Mediaalistumisen tiliin ei sen sijaan kannattaisi laskea Koiviston tavoin sitä, että samoja johtimia, joilla muodostetaan refleksiivejä, on liitetty myös nominikantaan.

Neljää rakenteellista tyyppiä Koivisto käsittelee kutakin eri tavoin, kun ongelmanasettelukin on erilainen. Refleksiivitaivutuksen ja -johdon kuvaus on morfologista deskriptiota, ja perifrastisen tyyppin samoin kuin leksikaalisesti painottuvan implisiittisen tyyppin esittelyssä korostuvat semanttiset seikat.

Refleksiivisen taivutuksen suffiksiainekset Koivisto jakaa morfotaktisen periaatteen mukaan johtimiin ja taivutussuffikseihin (samoin kuin esim. Posti 1980 ja Jouko Koivisto 1990), mutta hän myöntää, ettei raja johdon ja taivutuksen välillä tässä ole selvä (s. 58). Johtimeksi tulkinnan yksi peruste on kombinoituvuus periaatteessa pleonastiseksi yhdysjohtimeksi (esim. suomen *vettä-i-te-n* 'vetäydyn'), mutta toisaalta morfeemi, jolla on johtimen funktio joissakin esiintymissä, voi toisissa esiintymissä olla taivutusmorfeemin positiossa, jolloin se ei siis olisikaan johdin,

esim. lyydin *ze* on johtimen funktiossa sanassa *peze-ze-moi* 'peseydyn' mutta persoonapäätteen jälkeen taivutusmorfeemin funktiossa sanassa *istui-moi-ze* 'istuuduin' (samoin vepsässä *peze-moi-š* 'peseydymme'). Johtimen funktiossa esiintyy suomesa myös *kse(n)* (esim. *hukuta-kse-vat*), joka tavallisimmin on alkuperäiseksi käsitetyssä funktiossaan preesensin (*k*) yks. 3. persoonan (*sen*) päätteenä suomessa ja karjalassa, mutta itäisemmissä kielissä se esiintyy nominaalimuodoissa loppuasemassa (esim. vepsässä *piitta-kse* 'piiloutua', *pes-maha-kso* 'peseytymään', *sänu-kse* 'pukeutunut'), siis nominaalimuodon tunnuksen jäljessä. Kun *ksen* preesensin yks. 3. persoonassa liittyy suoraan verbinvartaloon, esim. *paina-ksen*, se katsotaan taivutussuffiksiksi, vaikka sen positio vasemmalta laskettuna on sama kuin johtimen. Paradigman muut persoonamuodot rakentuvat joko niin, että vartaloa seuraa johtimeksi käsitetty refleksiivisuffiksi ja sen jälkeen tulee sama persoonapäite kuin normaalissa taivutuksessa, esim. *pistä-i-n* 'pistäydyn', tai niin, että näissäkin vartaloon liittyy vain refleksiivitaivutuksessa käytettävä persoonapäite, siis salkkumorfi, esim. vepsässä *pida-moi* : *pida-toi* : *pida-ze* jne. Muutenkin vepsässä esiintyy johtimeksi sanottu refleksiivisyyden osoitin vain imperatiivissa, esim. *peit-te* 'kätkeydy', *sobi-de* 'pukeudu'. Muissa kielissä on kyllä tavallisinta, että johtimeksi sanottu morfeemi (tai yhdysmorfeemi) on ensimmäisenä suffiksina koko paradigmassa. Johdin-termin perinteisen käytön kyseenalaistaminen ei ehkä ole tarpeen, ja makuasia voi olla sen näkemyksen vastahankaisuus, että refleksiivitaivutuksen johtimilla muodostettaisiin muun derivaation tapaan uusia lekseemejä, niin kuin Koivisto sanoo (s. 58). Kuitenkaan ei ole mielekäästä ajatella, että vepsän refleksiiviparadigmassa olisi imperatiivilla eri kantaverbi kuin muilla muodoilla, eikä yli-

päätään tunnu luontevalta tulkita paradigmaa sillä tavalla heterokliittiseksi, että toisissa muodoissa taivutetaan kantasanaa ja toisissa sen derivaattaa. Refleksiivitaivutuksen voi katsoa sijoittuvan johonkin prototyypin johdon ja prototyypin taivutuksen välisen jatkumon keskipaikkeille, ja tämääntapaiseen ajatukseen Koivisto on oikeastaan päätenytkin.

Koivisto käyttää refleksiivitaivutuksen fonologisesti varioivista suffikseista versaalisympoleita: johtimia ovat TE (nykyisinä reaalistumina mm. *te, de, e, i, a*), TTE (*te*) ja karjalassa TTE:stä kehittynyt CCE, ja taivutuspäätteitä ovat KS (*kse(n)*), H (*he(n)*), *h, e(n), i*), S (*z(e), (s(e))*), 1. ja 2. persoonan päätteet M/T (*(m)me, (m)mA, (m)mO(i)* jne.), vain karjalassa esiintyvä, venäjän paikallismurteesta lainautunut C (*čče, čće, čči* jne.), omistusliite (PX) refleksiivitunnuksena sekä äänisvepsän ja lyydin STE, suomen, inkeröisen ja vatjan *s(i)*, suomen Länsi-Kannaksen ja Inkerin murteiden ja inkeröisen *JA* ja lyydin *bad*. Niin kuin näkyy, notaatiotapa ei ole kauttaaltaan yhtenäinen. Koivisto sanoo symbolejaan arkkimorfeemeiksi (arkkifoneemi-termin mallin mukaan), mikä ei ole onnistunut ratkaisu, kun kyseessä on diakronisista muutoksista johtuva vaihtelu.

Varsinaiset refleksiivijohdon johtimet ovat *U*-aineksia. Muista kielistä paitsi liivistä on osoitettu verbikantaan liittyvinä *U* sekä yhdysjohtimiksi tulkitut *tU* (**δu, vU*) ja *pU*, joka esiintyy myös liivissä. Liivissä on lisäksi *ku*-lähtöinen johdin, joka on tavattu vain yhdestä deverbaliiverbistä; eteläviron Mulgin murteessa se on yleisempi. Aukko liivin kohdalla tässä kartoituksessa on silmiinpistävä. Jos tutkimuksen aineistopohjaisuus olisi ulotettu liiviin ja viroon, näkökulmaa olisi laajennettava siitä, että haetaan transitiivikantoihin rakentuvia *U*-johtoksia. Liivissä (ja virossakin) on runsaasti *U*-verbejä, jotka eivät korreloi tran-

sitiiviseen *u*:ttomaan kantaan mutta joista ainakin joillakin on refleksiivinen merkitys, esim. *le'bbə* 'vihtoa itseään' (Kettunen 1938); Salatsin liivissä *ta*-johtimisen verbin *nustab* 'nostaa' refleksiivikorrelaatti on *nūšub* (yks. 3. pers.), samoin Mulgin murteessa vastaava verbi *u*:llisena mediumina *teuzuš*, kun 'nousee'-mediumi muuten on etelävirossa *e*-vartaloinen *nezeš ~ teuzeš* samoin kuin normaalitaivutteisena nykyliivissä ja ylipäätään itämerensuomalaisissa kielissä (Kettunen 1938, Posti 1961, Tanning 1961: 49, Pajusalu 1990). Tällaisten suhteiden selvittely vaatisi paljon työtä, mutta sitten olisikin varaa päätellä.

Kompleksisista johtimista *UtU* (*sekautua*) esiintyy suomessa, karjalassa ja lyydisissä, muut vain suomessa (*sekaantua, sekaintua, sekaitua, seka(v)untua, sekahuntua, seka(v)ua, sekauda, sekauta, sekahua, sekapua, sekahtua, sekaatua*) tai vain lyydissä ja vepsässä (*zU, UzU, zdu, sku*). Näiden johdinten muotohistoriasta ja murteittaisesta levinneisyydestä Koivisto antaa hyvin perusteellisen selvityksen. Lisäksi muutamien muiden johdinten semantiikasta voi osoittaa toissijaista refleksiivisyyden funktiota. Jo ennestään on huomattu, että tavallisimmin frekventatiivisuutta osoittavalla *ele*-johtimella on suomessa myös refleksiivistä merkitystä. Kirjasuomen osalta Koivisto ottaa tämän esille refleksiivijohdoksia käsittelevässä luvussa ja huomauttaa saamen ja permiläiskielten saman *l*-johtimen refleksiivimerkityksestä, mutta kummallisesti hän sijoittaa suomen murteiden ja itäisten ims. kielten (myös inkeröisen ja vatjan) samanlaiset esimerkit implisiittisten refleksiivien joukkoon. Johdosten joukossa on käsitelty suomen (itämurteiden) ja karjalan *elehti*-yhdysjohtimella muodostetut verbit (esim. *kääntelehtiä*), suomen *ahta*-johdokset (*käännähtää*) sekä vatjan ja viroon *ne*-johdokset.

Perifraasin tyyppin pronomina on

pohjoisissa kielissä suomessa, karjalassa, lyydissä, vepsässä, inkeroisessa ja myös Kukkosin vatjassa *itse* (+ poss.suff.), ja eteläisissä kielissä pronomini rakentuu *en(e)*-ainekseen (< **hen*). Koska *itse*-sanan etymologinen vastine on 'itse'-merkityksessä myös saamessa sekä volgalaisissa ja permiläisissä kielissä, joissa sillä on refleksiivipronomininkin funktio, Koivisto katsoo *itse*-pronominisen perifrastisen rakenteen olevan vanhin, kantasuomen takaa tuleva refleksiivityyppi. Yleisesti hyväksytyyn etymologian mukaan uralilainen *itse* on alkuaan merkinnyt varjoa ja sielua, ja vaikka 'sielu'-merkitys on todettu vain obinugrilaisista kielistä ja samojedista, Koivisto osoittaa, miten sanan viittaavuus ihmiseen heijastuu ims. kieliinkin. Kun uralilaisissa ja muissakin kielissä on todettu ihmisen tai ruumiinosan pars pro toto -käytännön nimityksen kehittymistä refleksiivipronomiksi, mikään ei estä pitämästä mahdollisena rakenteen ajoitusta kantasuomea varhemmaksi. Samoin on mahdollista, että rakenne olisi aikaisemmin esiintynyt myös vatjassa, virossa ja liivissä, joissa *ise* esiintyy muissa funktioissa. Vanhan kirjasuomen »waatetti hänens» -tyyppi on todennäköisesti virolaisuus, mutta Koiviston esittämä SMS:n esimerkki *Jop istus tuhvas ja kraape häntäs kruukumpalasil* ei osoita virolaisuustyyppiä käytetyn suomen lounaismurteissa; lause ei ole aitoa murretta vaan ainakin Lounais-Suomessa yleisesti tunnettu vanhanaikaista sakraalitekstiä parodioiva vitsi.

Koiviston mukaan »suomessa on merkitykseltään karkeasti kahdenlaisia implisiittisiä refleksiivejä, 'kontekstuaalisia' ja 'leksikaalisia', joiden välinen raja ei ole kuitenkaan selvä eikä tarkasti määriteltävissä» (s. 203). Kontekstuaalinen tarkoittaa tässä suurin piirtein pragmaattista ellipsiä, kun ilmausta verrataan *itse*-rakenteeseen, esim. *Ennen hirtän itseni! – Jos hirtät Ø, mene hirttämään Ø mahdollisimman kau-*

as Vercellosta. Koivisto esittää lauseesta *miten sä viitsit aina meikata (Ø) ja laittaa itsesi* kaksi analyysia: (1) siinä on syntaktinen ellipsi, (2) *meikata*-verbillä on siinä leksikaalisena merkityksenä 'meikata itsensä'. Tässä ei »leksikaalinen merkitys» ole oikea termi. Olennaista on verbin luontuminen objektittomaan käyttöön (eri tavoin kuin esim. *hirttää*). Transitiiviverbin voi jättää objektitta joko geneerisissä tapauksissa (*Kosmetologi meikkaa paremmin* [kenet tahansa asiakkaan]) tai kun kohde ilmenee sanomattakin kontekstista tai tilanteesta (*Kävin eilen kosmetologilla, ja hän meikkasi* [minut] *nyt paremmin kuin viime kerralla; Maija ei koskaan meikkaa* [itseään]). Näissä sommittelemisiani lauseissa ja Koiviston esimerkissä on *meikata*-verbillä sama leksikaalinen merkitys, eli niillä tarkoitetaan samanlaista tekoa (vrt. myös *Hän meikkasi itsensä ja siskonsa*). Olisi kannattanut huomata, että toisenlainen semanttinen suhde on esim. *kääntää*-verbin transitiivisen ja intransitiivisen käytön välillä sellaisissa tapauksissa kuin *se käänti äkkiä ympäri ja lähti* (s. 205), siis 'kääntyi', transitiivisena merkitys olisi 'aiheuttaa että kääntyy'. Tällaisia voi todella sanoa leksikaalisiksi implisiittisiksi refleksiiveiksi. Rajat olisi ollut syytä vetää toisin.

Koivisto korostaa eri kohdissa implisiittisten refleksiivien läntisyyttä: »etenkin länsiryhmän kielissä (liivissä, virossa, vatjassa ja suomen länsimurteissa) mutta myös suomen itämurteissa ja kirjakielessä» (s. 194). Läntinen korostuneisuus ei kylläkään käy ilmi aineistosta. Liivistä Koivisto ei mainitse yhtään esimerkkiä, ja virostakin on vain yksi sopiva. Esitettyään myös itäisiä esimerkkejä hän päätyykin, taas perusteluita, siihen että implisiittisiä refleksiivejä on ollut kaikkialla myöhäiskantasuomessa (s. 231).

Kaikkiaan Koiviston monografia osoittaa erittäin hyvää perehtyneisyyttä aiheen

▷

kannalta relevanttiin tutkimukseen, ja hän on soveltanut sitä sopivan kriittisesti. Suvereeni ote niin hyvin baltofennistiikan perinteisestä muoto-opillisesta metodista kuin semanttikeskeisestä länsimaisesta refleksiivitutkimuksestakin on ansio sinänsä — vaikka sitä voi pitää vähimmäisvaatimustenakin näin monitahoiseen tutkimukseen ryhtyessä. Operoidessaan sellaisilla lingvistikäsitteillä, jotka eivät ole peruslähteistössä ainakaan keskeisiä, kirjoittaja ei aina ole välttänyt pikku kömmähdyksiä (esim. spatiotemporaalisuus ja abstraktisuus s. 178, ergatiivisuus s. 200–201). Monin paikoin Koivisto suhtautuu kriittisesti omiin ratkaisuihinsa, varsinkin korostaessaan, etteivät eri tavoin koostuvista lähteistä saatavat frekvenssitiedot ole aina keskenään vertailukelpoisia.

Koiviston olisi pitänyt kirjoittaa tutkimuksensa vielä kerran uudestaan, esityksen jänteveyttä ja tiivyyttä silmällä pitäen.

Kun nyt olen esitellyt ja kritikoinut Koiviston monografiaa ilman paljoja eksplisiittisiä kehuja, on lopuksi todettava myönteinen yleisvaikutelma. Koivisto on esittänyt hyvin merkittävän selvityksen itämerensuomalaisten kielten refleksiivijärjestelmistä, joista kunnan yleiskuvaa ei aikaisemmin ollut olemassa. Hän on onnistunut ilmoittamassaan pyrkimyksessä kuvata refleksiivityyppien morfologiset ja semanttiset pääperiaatteet kaikkeen vähemmän olennaiseen variaatioon puuttumatta. Hän on selvittänyt ansiokkaasti myös samassa kielimuodossa esiintyvien refleksiivityyppien funktionaalista jakaumaa, *ims.* kielten välisiä vaikutussuhteita sekä ulkopuolista vaikutusta (erityisen kiintoisasti venäjän ja *ims.* kielten refleksiivityyppensä verraten). Vain fokuksinnin refleksiivitaivutuskieliin voi epäillä vaikuttaneen joidenkin päätelmien pitävyyteen, mutta silloinkin epävarmuus koskee enemmän detaljeja kuin itse järjestelmää. Joka tapauksessa tutkimus on

vaatinut väitöskirjaksi poikkeuksellisen paljon sekä työtä että kykyä liikkua hallitusti kielentutkimuksen eri lohkoilla. ■

MAUNO KOSKI

Toistolantie 1 A C, 20320 Turku

LÄHTEET

- CRUSE, D. A. 1986: *Lexical semantics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- GENIUŠIENĖ, EMMA 1987: *The typology of reflexives*. *Empirical Approaches to Language Typology 2*. Mouton de Gruyter, Berlin.
- KETTUNEN, LAURI 1938: *Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung*. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae V*. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki.
- KOIVISTO, JOUKO 1990: *Suomen murteiden refleksiivitaivutus*. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 532*. SKS, Helsinki.
- LEHTINEN, TAPANI 1984: *Itämerensuomen passiivin alkuperästä*. *Suomi 129*. SKS, Helsinki.
- PAJUSALU, KARL 1990: *Supplementary data about two conjugations in South-Estonian dialects*. – László Jakab, László Keresztes, Antal Kiss & Sándor Maticsák (toim.), *Sessiones sectionum, Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum 3B s. 343–347*. Debrecen.
- POSTI, LAURI 1961: *Itämerensuomalaisen verbitaivutuksen kysymyksiä*. – *Viritäjä 65 s. 351–366*.
- 1980: *The origin and development of the reflexive conjugation in the Finnic languages*. – Osmo Ikola (toim.), *Sessiones plenares, Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum I s. 111–144*. Turku.
- TANNING, SALME 1961: *Mulgi murdetekstid*. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn.